

Trsat - danas dio grada Rijeke - prvi put u jednom izvoru spomenut je 1288. godine; bilo je to u čuvenome pravnome, povijesnom i kulturnom spomeniku "Vinodolskom zakonu". Trsat je stoljećima značajno kvarnersko-primorsko središte, jedno od dvije urbane cjeline koje su stvarale današnji veliki mediteranski lučko-pomorski i industrijsko-trgovački grad Rijeku, a temelji mu, vjerojatno, leže na uzvišenju iznad ovećega potoka Rječine; oni se datiraju, pretpostavlja se, u prehistoriji, odnosno u liburnska vremena. Ta gradina (kastelijer), potom, dala je ime rimskoj Tarsatici u svome podnožju, tzv. Starom gradu u samome središtu sadašnje Rijeke.

O svemu tome i o drugome opširno i detaljno je riječ u novoj knjizi dvojice istaknutih hrvatskih znanstvenika - akademika Luje Margetića, umirovljenoga redovnog profesora Pravnog fakulteta u Rijeci, i akademika Milana Moguša, redovnog profesora Filozofskog fakulteta u Zagrebu i glavnog tajnika HAZU. Jedan i drugi osobito su značajna imena u hrvatskoj znanosti i kulturi, prvi na području pravne povijesti i povijesti, a drugi na području filologije, autori su brojnih knjiga, studija i članaka. Sada su se prvi put našli na istome poslu, na obradi i objavljivanju knjige pod naslovom "Zakon trsatski", koju je edirao 1991. g. Izdavački centar Rijeku u Biblioteci Fluminensia, sv. 1; urednik ove očito ambiciozno zemljišene serije je književnik Ljubomir Stefanović, recenzenti su sveučilišni profesori dr. Antun Cvitanić iz Splita i akademik prof. dr. Hodimir Sirotković iz Zagreba, a djelo je izvanredno grafički uspješno opremio Ivo Marendić. Tekstove koji su pisani talijanskim jezikom pripremila je Anelise Margetić. Pomoć su pružili i gvardijan franjevačkog samostana na Trsatu dr. Emanuel Hoško (sada u Rimu), zatim Mladenka Merdžanić i Ivan Peranić iz Historijskog arhiva Rijeku, te stručna služba Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, u kojemu se nalaze izvorni materijali koje autori objavljuju te znanstveno analiziraju i komentiraju. Tekstovi u glavi VII, od str. 75 i dalje, te "Trsatskog zbornika" na hrvatskom jeziku autorsko su djelo prof. Milana Moguša, a svemu ostalome je autor ili je za objavljivanje pripremio i znanstveno komentirao prof. Lujo Margetić. Tekstovi su popraćeni nizom faksimila tekstova, kartografskim materijalom te vinjetama adekvatnim sadržaju.

Knjiga je podijeljena u više cjelina: Predgovor, Analiza (Uvod, Povijesni okvir, Trsatski zbornik i Trsatski zakon, Gospodarska pitanja, organi i institucije, pravo, filološka analiza), Isprave (Osnovne isprave: Trsatski zbornik, Statuto di Tersatto, Urbario di Tersatto te Ostale isprave), Riassunto, kazala (osobe, autori, zemljopisni nazivi i važniji pojmovi).

U kratkom "Predgovoru" (str. 7-8) podsjeća se da su Trsatski statut i Trsatski urbar već F. Rački i R. Lopašić objavili potkraj XIX. stoljeća, ali cijeli tzv. Trsatski zbornik iz prve polovine XVIII. st. nije bio objavljen u cijelosti. Sadašnje objavljivanje djela, pored doprinosa našoj znanosti odnosno historiografiji i filologiji napose, doprinos je proslavi 700. obljetnice prošteništa Sv. Marije na Trsatu.

U "Uvodu" (str. 11-12) dan je kratak sažetak povijesti Trsata te je upozoreno na to da je u prvoj polovici XVIII. st. Jeronim Genova sastavio tzv. Trsatski zbornik; Genova je u doba sastavljanja te zbirke isprava bio trsatski župnik, a zbirka je - precizira se - "svakako najbogatije vrelo za upoznavanje trsatskog društva, organizacije općine, gospodarstva i pravnog sustava te drugih aspekata života na Trsatu u XVI. i XVII. stoljeću". Pored ostalog, u toj zbirci sačuvani su statut - Trsatski zakon te Trsatski urbar i popis trsatskoga običajnog prava.

Uokvirujući "Povijesni okvir" teme o kojoj govori, L. Margetić je upozorio na život - pretpostavljaju neki pisci - prehistorijskoga, gradinskog naselja ponad Rječine, na Tarsatici, čije se ime, potom, prenijelo i na naselje u podnožju brda, uz desnu stranu ušća Rječine u Jadransko more. Trsat je pod vlašću Krčkih knezova, potom njih Frankopana bio od 1116. do 1529. godine; a zatim - autor daje lijep uvid u zbivanja - u rukama raznih zakupaca (1529-1640), u doba kada je Trsat došao u habsburšku vlast; tada se - neuspješno - pokušavaju pojedinci pretvoriti u nasljedne feudalne gospodare. Od 1640. do 1747. g. Trsatom upravljaju riječki kapetani pa - do 1778. godine - namjesnici, da bi od 1776. do 1778. g. bio uključen u Hrvatsko Kraljevstvo.

Od 1778. do 1874. g. Trsat je bakarska podopćina - kratko pod Francuzima, potom u Habsburškoj Monarhiji (do njezina raspada 1918, kada ulazi u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba, sa sjedištem u Zagrebu, a potom Kraljevstva SHS, sa sjedištem u Beogradu). Od g. 1874. samostalna je općina; no, već 1877. g. sjedište općine preneseno je u podnožje Trsata, u novonastalo naselje na lijevoj obali Rječine, u Sušak, koje je, nakon stvaranja Austro-Ugarske, u okviru Banske Hrvatske, a susjedna (tadašnja) Rijeka neposredno podvrgnuta Budimpešti.

Lujo Margetić, zatim, prelazi na sam Trsatski zbornik i Trsatski statut. Franjo Rački, R. Lopašić, A. Rački i D. Klen smatrali su da su Trsatski zbornik stvorili trsatski župnici Just Krizmanić ili Matija Tomašić, i to u početku XVIII. stoljeća. No Margetić sada utvrđuje da je sastavljač zbornika zapravo njihov nasljednik Jeronim Genova te da je to uradio u razdoblju između 1721. i 1725. g. Prof. Margetić je u franjevačkom samostanu na Trsatu našao izvorne isprave i dobre njihove prijepise, koje se nalaze i u Trsatskom zborniku. Što se tiče Trsatskog statuta od 24. travnja 1640. g. Margetić smatra, a to uvjerljivo i dokazuje, da je on izvorno nazivan Trsatski zakon. Njegov najstariji sačuvani tekst i noviji prijepis nalazi se u Arhivu HAZU u Zagrebu. Franjo Rački je 1890. g. objavio verziju prema Trsatskom zborniku (Andrija Rački 1947. g. drži se teksta svoga slavnijeg prezimenjaka), ali sa začudnim i nerazumljivim odstupanjima. Pažljivom analizom Margetić utvrđuje da tekst Trsatskog zakona u Trsatskom zborniku nije pouzdan te je došao do sljedećeg vrlo zanimljivog zaključka: "Postojao je stari hrvatski tekst, koji je bio, čini se, preveden još u XVI. stoljeću na njemački. Kako je originalni hrvatski tekst zbog stalne upotrebe, a vjerojatno i zbog toga što je pisan glagoljicom, postao teško čitljivim, njega je prepisao, čini se još u prvoj polovici XVII. st. (možda 1610. kada je Trsatski urbar preveden s njemačkoga), neki vrlo nemarni prepisivač. U praksi to nije previše smetalo, jer se konačno vrlo dobro znalo što Zakon ("Statut") određuje. Taj vrlo loši prijepis savjesno je prepisivao u prvoj polovici XVII. stoljeća župnik Jeronim Genova u svoj Trsatski zbornik i tom prilikom ispustio one članove (73 do 77 i 80), koji su u međuvremenu postali nevažeći. Kasnije je talijanski prevodilac služeći se boljim tekstom, tj. onim starim nestalim njemačkim prijevodom, preveo taj tekst na talijanski, ispustio nevažeće članove, tj. sve one koje je ispustio i Genova i usto još i član 68. Prilikom prijevoda prevodilac na talijanski je također učinio neke greške." Usto, zakon je "na hrvatskom jeziku pribilježio neke pravne nazive kojih nema u talijanskom jeziku". Autor, dalje, uspoređuje odredbe Vinodolskog zakona i Trsatskog zakona.

Osvrćući se na gospodarska pitanja, Margetić govori o mjerama, novcima, o strukturi podavanja i obvezama trsatskih podanika, o gospodarskoj snazi tih podanika, o oslobođenju od podavanja, o prihodima gospoštije (1568. g. Trsat je imao oko 50 kuća, a G. Raabu založen je za 7403 guldena; očekivani prihod te godine bio je 444 guldena; g. 1682. prihod je iznosio 426 dukata, a od toga samo od prijevoza na Rječini, ribarenja i mlina dotjecalo je 150-160 dukata). Među organima i institucijama - osim kapetana i namjesnika - spominje se vojna posada (oslonac vlasti), općinsko vijeće - 12 "staraca", satnik (povremeno se zove i župan) kao izvršni organ, župnik (plovani) koji je ujedno bio i općinski kancelar-notar, procjenitelj (štimađur), upravitelj crkvene imovine (kaštald). Autor ovdje detaljnije govori i o čuvenom franjevačkom samostanu s crkvom Blažene Djevice Marije, odnosno o tom prošteništu i njihovom značenju za Trsat i šire područje. Na kraju ovoga poglavlja autor je dodao mali "Eksodus o imenima trsatskih stanovnika". U poglavlju o pravu prof. Margetić raspravlja o upravnim mjerama, o kaznenom pravu, o vrstama kazni, o dokaznim postupcima te o nasljednom i imovinskom pravu.

Prof. Milan Moguš dao je temeljitu filološku analizu predmetnih tekstova, pa govori o jeziku Statuta trsatskog, o grafiji, čakavskoj stilizaciji teksta, imenicama, o zamjenicama, pridjevima i glagolima te o rječniku. Autor je upozorio na to da je o jeziku već 1953. g. pisao Ante Šepić, ali upsut, pa ističe "da su prepisivači i prevodioci starih trsatskih zakonskih dokumenata nailazili na iste probleme koji su tištili sve stare hrvatske pisce. Rješavali su ih kako su umjeli i znali", pa su se ugledali na talijanske grafijske uzore, na one u Banskoj Hrvatskoj, na latinske uzore, ali dali su i originalna domaća rješenja, npr., u pogledu slova č. Vrela o kojima je ovdje riječ imaju "sve odlike čakavski stiliziranoga književnog jezika". Prof. Moguš analizom dolazi do zaključka

da je osnovni ekavski sloj ovoga čakavskog teksta, iako ima i ikavice. Milan Moguš izričito naglašava da je tekst Statuta bio "protkan brojnim frazeologijama", a budući da je to slučaj i s drugim sličnim dokumentima, "možemo govoriti o visokom stupnju izgrađenosti književnog jezika tih pravnih tekstova", sa snažnim oslonom na beletrističke tekstove.

U drugome dijelu knjige - kako je rečeno - objavljene su samo isprave, i to najprije one osnovnoga karaktera: Trsatski zbornik, Statuto di Tersatto i Urbario di Tersatto. Prvi sadržava uvod koji je naslovljen: "Benigno lettore, ljubezni štioce", čiji je autor, kako je već navedeno mišljenje L. Margetića, trsatski župnik Jeronim Genova. Tu je i "Statut Tersata" - "Sada znović učinjen na 24. aprila 1640. u gradu Tersatu". Slijede "popisana mnoga običan ja ka se od starine jesu overšavala na Tersaščini a nisu u statutu i zakonu propisana nego jesu u običaju", pa "Urbarij ki je bil dan Gašparu Knežiću od slavne kamare leta 1610 od nemškoga jezika na hervatski preobernjen" te niz drugih dokumenata. U grupi "Ostale isprave" objavljuje se 26 izvora, počevši od prvoga - dne 23. 7. 1420. g. papa Martin V daje oprostite hodočasnicima crkve Sv. Marije na Trsatu, do dvadeset i šestoga - popis dužnika bira iz 1735. godine. Svaka isprava ima i znanstveni komentar autora knjige.

Novo - prvo zajedničko - djelo akademika prof. dr. Luje Margetića i akademika prof. dr. Milana Moguša vrlo je značajan dobitak za hrvatsku historiografiju i filologiju, a time i za našu znanost općenito. Vrsnom znanstvenom analizom autori su utvrdili niz novih činjenica, posebno one iz povijesne, pravno-povijesne i filološke oblasti. Usto, koristeći se dosadašnjim rezultatima drugih istraživača omogućili su niz novih zaključaka koji znatno osvjetljuju povijest, pravnu povijest i povijest hrvatskoga jezika ne samo Trsata u sadašnjoj Rijeci već i širega kvarnersko-primorskoga i susjednog istarskog područja Hrvatske, a povremeno zalaze i u povijest drugih krajeva. Vrlo detaljnim ulaganjem u bit promatrane teme, s mnogim poredbenim analizama, temeljitim proučavanjem dostupnoga materijala, autori su dali uzoran sadržaj, potvrdivši tako svoj vodeći položaj, svaki u svojem znanstvenom području Hrvatske.

Petar Strčić

VLADIMIR ŽERJAVIĆ: "OPSESIJE I MEGALOMANIJE OKO JASENOVCA I BLEIBURGA.

Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu"

Globus, Zagreb 1992.

U svibnju 1945. Tito je izjavio da je Jugoslavija za II. sv. r. imala 1,700.000 ljudskih gubitaka. Slijedeće je godine Jugoslavija to potvrdila Pariškoj međunarodnoj reparacijskoj komisiji. Ne zna se kako se došlo do tih cifara. Ali, 1947. god. student matematike Vladimir Vučković, zaposlen u Saveznom zavodu za statistiku, dobio je zadatak da u roku od dva tjedna izračuna gubitke. Taj je početnik to i učinio, potvrdivši gornju cifru, ali utvrdivši da je to ukupni demografski gubitak, tj. kad ne bi bilo rata, toliko bi Jugoslavija imala više stanovnika, dok je stvarni gubitak bio oko 1,000.000 ljudi. Međutim, i dalje se službeno tvrdilo da je u Jugoslaviji stradalo upravo 1,700.000 ljudi. Prvi popis stanovništva 1948. god. nije to potvrdio, pa je Vučkovićev naredbovac dr. Dolf Vogelnic 1952. god. objavio da su najvjerojatniji demografski gubici 3,250.000 ljudi (uz moguću donju granicu od 2,900.000), jer se drukčije nije mogla opravdati otprije, službeno proglašenu brojku od 1,700.000 stradalih ljudi. No, već iste, 1952. godine, Ivo Lah je objavio da je Vogelnicova tvrdnja netočna, jer bi pretpostavljeni godišnji priraštaj stanovnika trebao iznositi oko 2,13%, a sigurno 1,86%, što "Jugoslavija nikada nije imala i neće ga jamačno nikada imati".

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.